

A HATÁROZATLAN ALANYOK KÜLÖNFÉLE ÉRTELMEZÉSEI A MAGYAR SEMLEGES MONDATOKBAN*

MALECZKI MÁRTA

1. A probléma

A nyelvészeti kutatások, még ha különböző alapfeltevéseken és módszereken alapulnak is, megegyeznek abban, hogy valamilyen értelemben határozatlannak minősítik – egyebek között – a határozatlan névelő + köznév szókapcsolatokat. Bárhogyan is definiáljuk azonban e főnévi csoportok közös szemantikai tulajdonságát, a határozatlanság mértéke, vagyis az, hogy mennyire konkrétan utal a határozatlan névelős NP egy (bizonyos) egyedre, nem egyöntetű még az ugyanazon lexikális elemeket tartalmazó szókapcsolatok esetében sem; még akkor sem, ha ezek ugyanabban a szintaktikai helyzetben vannak. Figyeljük meg az (1)–(4) mondatokban az *egy gyerek* határozatlan NP értelmezései közötti különbségeket:

- (1) Egy gyerek virágot szed a kertedben.
- (2) Egy gyerek már megérkezett.
- (3) Egy gyerek mindig előre köszön a felnőtteknek.
- (4) Egy gyerek kiszaladt az útestre.

Az *egy gyerek* határozatlan alany különböző mértékben specifikus¹ ezekben a mondatokban: az (1)-ben legkézenfekvőbben egy teljesen ismeretlen gyerekre utal; a (2)-ben ezzel szemben nyilvánvalóan egy várt gyereksereg egy tagjáról van szó; a (3)-ban egy gyerekekre vonatkozó elvárás fogalmazódik meg; míg a (4)-ben lehet az interpretáció annyira nem-specifikus is, mint az (1)-ben, de annyira specifikus is, mint a (2)-ben. Tehát a határozatlan főnévi csoport szemantikai viselkedése nem egyöntetű ezekben a mondatokban, holott mindegyik mondatban topik pozícióban lévő alanyról van szó. Mindebből az következik, hogy az interpretációban megnyilvánuló ilyen különbségek szintaktikai eszközökkel aligha ragadhatók meg. Ha pedig pusztán a főnévi csoportban

*Ez a cikk a T 17263 számú Igei vonzatstruktúrák a magyarban című OTKA projektum támogatásával készült.

Köszönettel tartozom Kálmán Lászlónak, aki lektori véleményében sok hasznos észrevételt tett a cikkel kapcsolatban. Ezeknek köszönhető a 4.1., 5., 6.2. pontok eredeti változatának újragondolása és kibővítése. Természetesen a felelősség néhány javaslat meg nem fogadásáért és az esetleg megmaradó hibákért engem terhel.

¹Arra vonatkozóan, hogy mit értünk pontosan specifikusság alatt, l. az 1.1. részt. Itt elegendő a szó köznapi értelmére gondolni.

szereplő szótári egységek jelentése alapján közelítünk a kérdéshez, csak az a válasz volna lehetséges, hogy a határozatlan névelő ennyiféleképpen többértelmű. Ez azonban már azért is kerülendő útnak látszik, mert nem ad magyarázatot arra a szembeszökő tényre, hogy valójában a predikatív frázis a felelős a határozatlan alanyok interpretációjában megfigyelhető különbségekért, hiszen ez az, ami változik (1)–(4)-ben. Ebben a tanulmányban arra keresek választ, hogy a predikátum mely tulajdonságai és hogyan befolyásolják a határozatlan alanyok interpretációs lehetőségeit, azaz pontosabban:

- (5) A mondatok predikatív részének mely tulajdonsága(i) teszi(k) lehetővé a határozatlan alanyok gyenge (nem-specifikus és nem-generikus) interpretációját?

E kérdés értelmezéséhez és megválaszolásához először nyilván azt kell tisztázni, hogy mit értünk pontosan egy NP határozatlanságán, és mit nevezünk egy határozatlan NP gyenge illetve erős interpretációjának.

2. A határozatlan főnévi csoportok tulajdonságai

2.1. Erős és gyenge főnévi csoportok

A főnévi csoportok hagyományosan határozottnak illetve határozatlannak nevezett tulajdonságainak tanulmányozását az erős/gyenge szemantikai oppozíció vizsgálata váltotta fel az utóbbi két évtizedben, Milsark terminológiáját követve. Az erős és gyenge tulajdonságokat többen és többféleképpen definiálták (l. pl. Barwise – Cooper 1981, Keenan 1987). De Hoop 1995 szerint valójában ezt a megkülönböztetést két elkülöníthető jelenségkör jellemzésére szokták használni, azaz:

- (6) Egy NP alapvetően kétféleképpen lehet erős vagy gyenge:
- a) **a determináns lexikálisan adott tulajdonsága** alapján
 - b) erős vagy gyenge **értelmezése** lehet (általában a determinánsuk alapján gyenge) NP-knek.

Az a) szerinti gyengeség az, amivel a határozatlan determinánsok egységesen jellemezhetők. Barwise – Cooper 1981 alapján azokat a determinánsokat tekintjük gyengének, amelyek kontingens (nem tautologikus és nem is kontradiktorkus) állításokat eredményeznek, ha a predikátum azonos az NP-ben szereplő köznévvel:

- (7) Egy/néhány/kevés/sok/legalább két flamingó flamingó.

Az, hogy nem kontradikciók (logikai ellentmondások) (7) állításai, nem szorul különösebb magyarázatra. Azonban nem is tautológiák (azonosan igaz állítások), hiszen (7) mondatai értelmezhetők olyan világokban (modellekben) is, ahol nincsenek flamingók, és az ilyen modellekben hamis értéket vesznek fel. Ezzel szemben a pozitívan erős determinánsok (*minden, a/az, mindkét*, stb.) minden olyan világban igaz állításokat eredményeznek a (7)-hez hasonló Det–CN₁–CN₁ alakú mondatokban, ahol egyáltalán értelmezhetők. Az e kritériumok alapján létrejövő két nagy determináncsoport (erős, gyenge) elkülönítését olyan nyelvi adatok megmagyarázása igényli, amelyek azt mutat-

ják, hogy az erős és gyenge determinánsok sok tekintetben egymástól eltérően, csoportjukon belül pedig egységesen viselkednek. Pl. ez a megkülönböztetés szolgálhat alapul annak a több nyelvben megfigyelt jelenségnek a magyarázatára, hogy bizonyos predikátumok (igék) bizonyos argumentumai nem lehetnek erősek (határozottak). Ezzel az ún. határozottsági korlátozással sokan foglalkoztak már; a magyarra vonatkozóan l. Szabolcsi 1986, É. Kiss 1995, Kálmán 1995, Maleczki 1995, Alberti 1998.

A (6b)-ben szereplő erős vagy gyenge **interpretáció** általában a (6a) értelmében gyenge determinánsok esetében figyelhető meg.² Az ezeket tartalmazó főnévi csoportok ugyanis – noha feltehetően a determináns szótári jelentése rögzíthető – eltérő mértékben lehetnek „határozatlanok”, mint azt az (1)–(4) példaszor is jól mutatja. Erős értelmezésűnek szokták tekinteni ezeket a determinánsokat akkor, ha specifikusak vagy generikusak ((2), (3)), ezek híján pedig gyenge interpretációról beszélhetünk ((1), (4)). Mivel ezek a fogalmak kulcsfontosságúak a dolgozat érvelésében, fontos tisztázni, hogy pontosan mit fednek.

2.2. Specifikus és generikus értelmezések

A specifikus tulajdonságot Enç 1991 alapján a következőképpen határozhatjuk meg. A határozatlan NP referense alapvetően bármelyik individuum lehet, amelyik kielégíti az NP-ben szereplő köznév által meghatározott tulajdonságot. Pl. az (1) állítást bármelyik gyerek igazzá teheti (aki az adott kertben virágot szed), nincs szűkítve a szóbajöhető gyerekek köre. Ezzel szemben (2) esetében jó okunk van feltételezni, hogy várunk egypár gyereket, és azok közül érkezett meg egy. Hiszen ha nem ez volna a helyzet, (8) volna a megfelelő állítás:

(8) Egy gyerek érkezett.

Enç ezt a törökben morfológiailag is jelölt, de más nyelvekben is valamiképpen kifejezhető különbséget úgy határozza meg, hogy ámbár a határozatlan specifikus NP éppúgy új diskurzus-referenst vezet be, mint a nem-specifikus határozatlan, a specifikus NP esetében ez a diskurzusreferens a köznév teljes denotációjának egy (kikövetkeztethetően) meghatározott részhalmazából való (szemben a nem-specifikussal). Amennyiben több egyedre utal a határozatlan főnévi csoport (pl. *néhány/kevés gyerek*), akkor Enç meghatározása alapján az ismert partitív értelmezések jönnek létre – azaz itt a köznév teljes denotációjából (kikövetkeztethetően) kiválasztható részhalmaznak egy valódi részhalmazára utal a határozatlan NP:

(9) Néhány/sok/három gyerek megérkezett.

Az, hogy itt a határozatlan NP partitív, jól látható (9) lehetséges folytatásaiból:

(10) ...de még sokan/néhányan/hatan nincsenek itt.

²Ez azonban nem azt jelenti, hogy a specifikusság semmilyen fogalma sem értelmezhető az erős determinánsok esetében; l. pl. Groenendijk – Stokhof 1980.

A generikus interpretáció esetében (l. (3)) valójában nem vezetődik be a diskurzusba új individuum, a határozatlan NP a köznév által kifejezett tulajdonság bármelyik, a beszélő által reprezentatívnak tekintett képviselőjére utalhat. Ahhoz, hogy eldönthessük, hogy erősnek vagy gyengének tartjuk az ilyen interpretációjú határozatlan NP-t, fontos ésszen tartani, hogy egy generikus állítás nem válik hamissá, ha találunk olyan individuumokat, amelyekre nem teljesül az állítás. Ebben az értelemben a határozatlan NP-vel kifejezett, ún. normatív generikus³ állítások is „partitívak”, hiszen (3) a gyerekek azon részhalmazából való egyedekre utal, akikre teljesül a predikátummal megfogalmazott elvárás:

(3) Egy gyerek mindig előre köszön a felnőtteknek.

Azaz, ha elfogadjuk a specifikusság Enç 1991 által ajánlott jellemzését és a specifikus interpretációt erősnek nevezzük, akkor a generikus értelmezéseket is erősnek kell tekintenünk.

Az (1)–(4) példasorban felmerülő különböző interpretációs lehetőségek tetszőleges számú példamondattal illusztrálhatók a magyarban, és a példák egyértelműen azt mutatják, hogy a 6b) értelmében vett erő vagy gyengeség kétségtelenül függ attól, hogy a főnévi csoport éppen milyen kontextusban szerepel. A legszűkebb környezete egy állító mondatban szereplő alanyi főnévi csoportnak nyilván az a predikátum, amit éppen állítunk róla. Ha tehát az erős vagy gyenge interpretáció megjelenése függ a kontextustól, elsőként ezt a legszűkebb környezetet, azaz a predikátumot érdemes megvizsgálni abból a szempontból, hogy hogyan befolyásolhatja az alanyként megjelenő főnévi csoport erős-gyenge interpretációs lehetőségeit. Feltehető, hogy működik valamiféle interpretációs kényszer, azaz bizonyos predikátumok bizonyos argumentumaik gyenge értelmezését kizárják (l. (2), (3)). A jelen tanulmány azzal a kérdéskörrel foglalkozik, hogy milyen predikátumtulajdonságok megléte engedi meg a gyenge interpretációk megjelenését (a predikátum előtt lévő alanyokra korlátozva a vizsgáldást).

3. A predikátumok tulajdonságai

Mivel az (1)–(4) példákban az alanyi NP ugyanaz, és ugyanabban a szintaktikai pozícióban van, az interpretációjában mutatkozó különbségekért a predikatív részt tettük felelőssé. A kérdés az, hogy a predikátumok mely szemantikai tulajdonsága(i) a meghatározó(k) e tekintetben.

Ehhez szemügyre kell vennünk a predikátumok relevánsnak tartható osztályozásait.

³Valójában ezek modális állítások, amelyeknek a pontos jelentése deontikus (vagyis a kötelezőség és megengedettség fogalmakat kifejező) modális operátorokkal ragadható meg. Ez azonban nem változtat azon a szempontunkból releváns tényen, hogy egy olyan világban, amely a beszélő normái szempontjából nem tökéletes, a normatív generikus állítások nem igazak a határozatlan NP által denotált bármely individuumra, és ez mégsem teszi hamissá az állítást magát.

3.1. Individuumszintű és helyzetkép-szintű predikátumok

Közismert, hogy vannak bizonyos predikátumok, amelyek mellett az alany csak fajtára utalhat:

(11) A sárkánygyíkok kihaltak.

(12) *Két sárkánygyík kihalt.

(11) teljesen elfogadható, mivel az alany egyértelműen fajtára utal, míg (12) – nem komikusnak szánt megnyilatkozásként – legfeljebb úgy értelmezhető, hogy két sárkánygyík **fajta** halt ki.

A fajtára utalás azonban a magyarban, ha nincs expliciten a köznévhez csatolva a *fajta* szó, határozott névelővel történik. Természetesen a határozott névelős NP utalhat egyértelműen egy bizonyos egyedre is, és ilyenkor a fajta-típusú alanyt megkövetelő predikátummal (a továbbiakban generikus predikátum) nem alkothat szemantikailag jólformált állítást:

(13) *A sárkánygyíkom kihalt.

(13)-ban egyértelműen egy konkrét jószágról van szó, és a birtokos személyrag egyedítő szerepét a generikus predikátum nem tudja felülbírálni (éppen azért, mert általánosabb érvényű). A generikus predikátum tehát nem elégséges, de nem is szükséges feltétele annak, hogy egy állítás fajtára vonatkozzon; az ilyen állításokban gyakran olyan predikátumok szerepelnek, amik a szótári jelentésük alapján egyedekre is alkalmazhatók:

(14) A levelibéka brekeg.

(15) A levelibékám brekeg.

(16) ! Egy levelibéka brekeg.

(17) ! Egy levelibékám brekeg.

(15) azt példázza, hogy a *brekeg* ige vonatkozhat egyedekre is. Érdekes viszont megfigyelni, hogy nem akármilyenekre: (16), (17) gondosabb tanulmányozása azt mutatja, hogy nem lehet ezeket a mondatokat gyengén interpretált határozatlan alannal elfogadni (az előttük lévő felkiáltójel erre figyelmeztet). (17) esetében ez még könnyen megmagyarázható: a birtokos személyjel kijelöli a békáknak egy jól meghatározott halmazát (azokat, amelyek az enyéme), és nyilván ezek közül egyről lehet csak szó. Tehát a határozatlan alany csak partitív, azaz erős értelmezésű lehet,⁴ (17')-hoz hasonló kontextust kívánva:

(17') Egy levelibékám brekeg, a másik kettő hallgat.

⁴A cikkben végig azt feltételezem, hogy az alany nincs fókuszban. A fókuszban ugyanis megvannak a maga szemantikai tulajdonságai, s ezek nyilván interakcióba léphetnek egyéb szemantikai tényezőkkel. Ez zavaró lehet, amikor nem kifejezetten a fókusszal foglalkozunk.

(16)-ban azonban nincs birtokos személyjel, ami kijelölhetné békáknak egy halmazát, mégis a (17')-hoz hasonlóképpen erős interpretációra utaló folytatással értelmezhető csak:

(16) (a) Egy levelibéka brekeg, a többi hallgat.

(16) elfogadható még normatív generikus értelmezéssel is:

(16) (b) 'Egy (rendes) levelibéka (az olyan, hogy) brekeg'.

Mindeme példák alapján azt gondolhatnánk, hogy a *brekeg* predikátum az alanyok erősségét kívánja meg, bármelyik értelemben: a határozott névelős alanyokkal teljesen jók a mondatok, akár generikus interpretációval (l. (14)), akár egyedivel (l. (15)), a határozatlan névelős alanyok pedig partitívan, vagy esetleg normatív generikusan (azaz mindenképpen erősen) értelmezendők. Vegyük azonban észre, hogy (16) más kiegészítéssel is jó:

(16) (c) Egy levelibéka brekeg a kertemben.

(16c)-ben pedig az *egy levelibéka* nem partitív és nem is specifikus: lehetséges, hogy összesen csak az az *egy levelibéka* van a kertemben, amelyik brekeg, és nincs okunk föltételezni azt sem, hogy ez a jóság a levelibékák egy meghatározott részhalmazának az eleme. Vagyis itt a határozatlan alany gyenge interpretációjú. Ezt pedig csak a helyhatározó megjelenése tehetné lehetővé, hiszen ez az egyetlen különbség (16) és (16c) között. A szemantikai különbség e két mondat között az, hogy (16c)-ben az esemény el van helyezve a térben, a *kertemben* helyhatározó rögzíti, „lehorgonyozza” a predikátumot.

A kontextus rögzítése történhetne időben is. Azonban a (16c) és (16d) között határozottan meglévő szemantikai jólformáltsági különbség (gyenge interpretációjú alanyokat feltételezve) azt mutatja, hogy az a fontos, hogy **térben** legyen elhelyezhető a határozatlan alany, az időbeli lehorgonyzás nem elegendő:

(16) (d) ?Egy levelibéka brekeg éjszakánként.

(16d) csak akkor értelmezhető, ha a kontextus valamiképpen meghatározza a helyet: legalább egy deiktikus *itt* kellene ahhoz, hogy teljesen elfogadható legyen. E megfigyelések alapján a következő hipotézis fogalmazható meg (első, kiegészítendő változat):

(18) Ahhoz, hogy a határozatlan alanyt gyengén értelmehessük, szükség van a predikátum térbeli lehorgonyzására.

Ez a feltevés megmagyarázza (1) alanyának gyengén interpretálhatóságát:

(1) Egy gyerek virágot szed a kertedben.

(1)-ben is az *a kertedben* helyhatározó jelenléte teszi lehetővé a határozatlan alany gyenge interpretációját. Nézzük meg ugyanis, mi történik, ha elhagyjuk:

(1') Egy gyerek virágot szed.

(1')-ben az alany vagy partitív (azaz „..., a többi *legyeket fogdos*”-hoz hasonló kiegészítéssel értelmezhető), vagy esetleg normatív generikus interpretációjú: ‘Egy (rendes) gyerek virágot szed (nem pedig legyeket fogdos)’.

A predikátumok azonban nemcsak fajtára (l. (11), (14)), egy halmazt reprezentáló egyedekre (l. (3)), konkrét helyzetű (l. (1), (16c)), specifikus (l. (2)) vagy határozott (l. (15)) individuum(ok)ra vonatkozhatnak, hanem valamely egyed(ek)re általános érvénnyel is. Ez utóbbiak az ún. habituális vagy karakterizáló mondatok:

(19) Hugó horkol.

Ahhoz, hogy (19)-et egyértelműen jelen idejű állításnak értelmezzük, ne pedig Hugó egy általános tulajdonsága leírásának, szintén szükséges a kontextusbeli lehorgonyzás, ami a mondaton belül legegyszerűbben egy helyhatározóval történhet:

(20) Hugó a szobában horkol.

Ebben a példában azonban rögzíthető pl. időhatározóval és múlt idejű igealakokkal is az esemény:

(20') Hugó tegnap éjjel horkolt.

(20')-ban azonban határozott az alany, vagyis eleve egy konkrét individuumról van szó. Tehát az időbeli lehorgonyzás elegendő lehet ahhoz, hogy habituális mondatból egy konkrét eseményre utaló mondat legyen, de kevés ahhoz, hogy a határozatlan alany gyenge interpretációt kapjon, azaz képes legyen bevezetni individuumo(ka)t a társalgásba (l. (16d)).

Carlson 1977 az olyan predikátumokat, amelyek az egyedek szintjére általában vonatkoznak, nem pedig egy bizonyos kontextusban érvényesek csak rájuk, individuum-szintű predikátumoknak (individual-level), a konkrét szituációkban szereplő egyedekre vonatkozóakat pedig helyzetkép-szintűeknek (stage-level) nevezi. Carlson szerint a predikátumok argumentumai eltérő típusúak lehetnek (individuumok, fajták vagy ezeknek tér-időbeli realizációi), s ezzel magyarázható különbözőségük. Amikor a predikátum individuumszintű, az argumentuma nincsen térben/időben rögzítve, míg a helyzetkép szintű predikátumoké igen. Kratzer 1995 szerint ez a különbség jobban magyarázható a predikátumok eltérő argumentumszerkezetével: a helyzetkép-szintű predikátumoknak a „szokványos” argumentumhelyei mellett van egy tér-idő argumentumhelye is, ami az individuumszintű predikátumok argumentumszerkezetéből hiányzik. Ezért találunk gyakran (bár nem kizárólag) individuumszintű predikátumokat az állapot-igék,⁵ valamint a „névszói” predikátumok között:

⁵Zeno Vendler nevéhez (is) fűződik az igék négy különböző osztályba sorolása (pontosabban a predikátumoké, hiszen az osztálybasorolást befolyásolhatja pl. a tárgy is – azonban az egyszerűség kedvéért olykor továbbra is igeosztályokat említek). Eszerint a statikus állapot-igék (pl. *szereit, tud, hall*) elkülöníthe-

- (21) Hugó szeret lóbuszülésben ülni.
 (22) Amália tudja, hogy mit akar.
 (23) Bodri sokkal intelligensebb annál, hogysem fára mászással töltse az idejét.

Az individuumszintű predikátumok mellett persze előfordulhatnak határozatlan névelős alanyok is. Ilyenkor a mondat normatív-generikus értelmezést kap, azaz a határozatlan alany kötelezően erős interpretációjú:

- (24) Egy buddhista szerzetes szeret lóbuszülésben ülni.
 (25) Egy nő tudja, hogy mit akar.
 (26) Egy kutya sokkal intelligensebb annál, hogysem fára mászással töltse az idejét.

Tehát ha a predikátum individuumszintű, azaz a jelentése olyan, hogy feltehető, hogy argumentumszerkezete nem tartalmaz tér-idő komponens számára helyet, akkor a predikátumnak csak erős interpretációjú határozatlan alanya lehet (ha lehet egyáltalán határozatlan alanya). Ez nem meglepő az olyan példák elemzése után, ahol alapvetően helyzetkép-szintű (vagyis tér-idő argumentumhellyel rendelkező) predikátumok esetében is csak erős interpretációjú lehetett a határozatlan alany, ha nem volt térben lehorogonyozva (l. (1'), (16)).

Feltehető tehát, hogy a Kratzer-féle argumentumszerkezetbeli különbség lényeges a gyenge interpretációjú argumentumok megengedhetősége szempontjából. Arra, hogy vannak olyan helyzetkép-szintű predikátumok is, amelyek az individuumszintűekhez hasonlóan erős alanyt követelnek, ha nincs expliciten kitöltve a tér-idő argumentumhelyük, Bosveld-de Smet 1993 mutatott rá a francia határozatlan alanyok vizsgálata során. Szerinte akkor lehet gyenge értelmezése a határozatlan alanynak a franciában, ha a predikátumok tér-idő argumentumhelye (már amelyiknek van ilyen) ki is van töltve, vagyis van efféle információnk. Ha ez a Kratzer-féle argumentumhely nincs kitöltve, a határozatlan alany csak erős interpretációjú (generikus vagy specifikus) lehet. Ez a megfigyelés eddigi példáink alapján a magyarra is kiterjeszthető. Hozzátehetjük, hogy a gyenge interpretációhoz a térbeli paraméter rögzítése látszott eddig szükségesnek, az időbeli nem volt sem szükséges, sem elégséges.

Valójában azonban az explicit helyre utalás sem mindig szükséges feltétele annak, hogy az alany gyengén interpretálható legyen:

- (27) Egy nő elájult.
 (28) Egy rendőr kihívta a mentőket.

A (27), (28) mondatok határozatlan alanyai nem feltétlenül erős (partitív vagy specifikus) interpretációjúak. Ezek a mondatok mindenféle kontextus nélkül is értelmezhetőek, az alanyok referenseit korlátozás nélkül választhatjuk a köznévi denotációkból, azaz

tők egyrészt a cselekmény-igéktől (*fut, táncol, rajzol*), másrészt a teljesítmény-predikátumoktól (*épít egy házat, olvas egy könyvet*), harmadrészt pedig az eredmény-igéktől (*érkezik, győz*). Ez utóbbi három csoportba tartozó dinamikus predikátumok különféle tesztek alapján nemcsak az állapot-igéktől, hanem egymástól is jól megkülönböztethetőek; l. az angol nyelvre vonatkozó teszteket pl. Dowty 1985-ben.

nem specifikusak (kötelezően) Enç 1991 értelmében: nem kell egy korábban már bevezetett halmaz egy elemének tekintenünk őket. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy nem is lehet őket specifikusan interpretálni, hiszen a tágabb kontextus mindig tartalmazhat olyan információt, ami specifikussá teheti a határozatlan főnévi csoportot. Épp ezért fogalmazódott meg a jelen vizsgálódások tárgya úgy, ahogy (5)-ben:

- (5) A mondatok predikatív részének mely tulajdonsága(i) teszi(k) lehetővé a határozatlan alanyok gyenge (nem-specifikus és nem-generikus) interpretációját?

Azt már láttuk, hogy a térbeli „lehorgonyzás” olyan predikátumok esetében is lehetővé teszi az alany gyenge értelmezését, amelyek enélkül csak erősen interpretálható alanyokat engednek meg. (27)-ben és (28)-ban azonban nincs semmi, ami térben elhelyezné a mondatokat, mégis értelmezhetők a határozatlan alanyaik gyengén. Ez arra utal, hogy van más predikátum-tulajdonság is, ami releváns az (5)-ben megfogalmazott kérdés szempontjából.

3.2. Telikus és atelikus predikátumok

A predikátumok egyik igen elterjedt, ún. Vendler-féle⁶ osztályozása részben a telikus/atelikus megkülönböztetésen alapul. Depraetere 1995 szerint ez az oppozíció elkülönítendő a kötött/nem-kötött predikátumtulajdonságoktól, és egyszerűen úgy értelmezendő, hogy a telikus predikátumok jelentése inherensen magába foglalja valamilyen végpont elérését a predikátum által leírt esemény lezajlása folyamán (pl. *épít egy házat, győz, elesik, lehull, eloldoz, ír egy könyvet*, stb.). Amennyiben végpont elérése nem szükségszerűen történik meg az esemény bekövetkeztével, a predikátum atelikus (pl. *házat épít, versenyez, lebeg, repül, fut, könyvet ír*, stb.). Ezt a telikus/atelikus különbséget jól példázza az ún. imperfektív paradoxon: abból, hogy Hugó házat épített (egész délután), nem következik, hogy Hugó (fel is) épített egy házat. A négy Vendler-osztály közül az állapot- és cselekménypredikátumok atelikusak (*tud, hall, szeret, intelligens, ...fut, táncol, verset ír*), a teljesítmény- és eredménypredikátumok pedig telikusak (*épít egy házat, fut három kört, ...győz, megérkezik*). A kötöttség ezzel szemben a predikátum időbeli korlátozottságára utal, és keresztbeosztályozza a telikus/atelikus megkülönböztetéssel nyert csoportokat. Vagyis léteznek atelikus nem-kötött, atelikus kötött, telikus nem-kötött és telikus kötött mondatok. A telikus predikátumot tartalmazó mondatok bizonyosan kötötté (időben korlátozottá) válnak, ha a leírt esemény már bekövetkezett, hiszen ekkor a jelentésben inherensen meglévő végponton már túl kellett jutni, az esemény lezajlott. Tehát a kötöttség eléréséhez elegendő, ha a telikus predikátumot múlt időbe tesszük:

- (29) Sára elájult.

⁶Lásd az 5. lábjegyzetet.

A jelen idejű telikus predikátum nem kötött (30)-ban, de az időhatározót tartalmazó (30')-ben már igen:

- (30) Hugó ír Jolánnak egy verset.
 (30') Hugó ír Jolánnak egy verset holnap délre.

Tehát a telikus predikátum kötötté (időben korlátozottá) válhat csupán igeidő vagy csupán időhatározó révén is. Depraetere megemlíti, hogy a kötöttség létrejöhet pusztán balról vagy jobbról is: (30') pl. jobb-kötött (az eseményt lezáró időpont ismert), míg (29) mindkét oldalról kötöttnak tekinthető, hiszen a múltban hirtelen, rövid idő alatt lezajlott eseményről van szó.

Az atelikus predikátumoknál kötöttséget (a magyarban) csak határozókkal érhetünk el. Ennek az igeosztálynak a jelentése ugyanis nem foglalja magába inherens végpont elérését, ennél fogva a múlt idő önmagában nem jelent időbeli korlátozottságot; (31) nem kötött, míg (32) igen:

- (31) Sára kertészkedett, Amália pedig zongorázott.
 (32) Sára reggeltől estig kertészkedett, Amália pedig órák hosszat zongorázott.

4. A kötöttség és a telikusság hatása a határozatlan alanyok lehetséges értelmezéseire

4.1. Telikus predikátumok gyenge interpretációjú alannyal

Az eddigi példák alapján indokolt feltételezni, hogy más-más szabályok érvényesek az alanyok gyenge értelmezésének megengedésére a telikus és az atelikus predikátumok esetében. Vegyük ugyanis észre, hogy a 3.1. fejezetben elemzett példákban csupa atelikus predikátum szerepelt, míg a további vizsgálódásokra inspiráló (27), (28) példák telikus predikátumokat tartalmaznak:

- (27) Egy nő elájult.
 (28) Egy rendőr kihívta a mentőket.

Ha a telikus predikátumokat megvizsgáljuk a határozatlan alanyok megengedett interpretációi szempontjából, úgy találjuk, hogy ezek – akár kötöttek, akár nem-kötöttek – megengedik a határozatlan alany gyenge interpretációját.

Nem-kötött telikus predikátumok:

- (33) Néhány remete összerak egy tutajt.
 (34) Egy kislány észreveszi majd ezt a falfirkát.

Kötött telikus predikátumok:

- (33') Néhány remete összerakott egy tutajt.
 (34') Egy kislány észrevette ezt a falfirkát.

A (27)–(28), (33)–(34') példák egyikében sincs okunk specifikus, partitív vagy generikus értelmezést feltételezni, azaz a határozatlan alany gyenge interpretációjú, pontosab-

ban gyenge interpretációjú is lehet. E dolgozat kérdésfeltevése (l. (5)) szempontjából a releváns általánosítás az, hogy gyenge interpretációjú alanyok előfordulhatnak telikus igék mellett, függetlenül attól, hogy a predikátum kötött-e vagy sem:

- (35) A predikátum telikussága (a kötöttségtől függetlenül) már önmagában lehetővé teheti a gyenge értelmezés megjelenését.

További, elegánsabb általánosításokat keresve felmerülhet az a gondolat (amit Kálmán László lektori véleményében valóban fel is vetett), hogy a telikus predikátumok esetében is térbeli lehorgonyozottságról van szó, csak éppen ez a lehorgonyozottság implicit. Eszerint a telikus predikátumok nem különböznének az atelikusaktól a határozatlan alanyok gyenge interpretációjának megengedése szempontjából, hiszen mindkét predikátumosztály mellett csak akkor fordulhatna elő ez az interpretáció, ha térben valahogyan lehorgonyozzuk őket. Ha elfogadjuk ezt az álláspontot, akkor legalább két dolgot kellene tisztázni: egyrészt mit értünk „implicit” térbeli lehorgonyozottságon? Hogyan tudjuk bizonyítani, hogy egy predikátum impliciten sincs lehorgonyozva? Másrészt pedig azt kellene megmagyarázni valahogyan, hogy az implicit térbeli lehorgonyozottság lehetősége miért merül fel sokkal könnyebben a telikus, mint az atelikus predikátumok esetében. Ennek a kérdésnek a megválaszolása nélkül ugyanis nem tudunk elszámolni azzal a határozott különbséggel, ami az atelikus predikátumú (1’), (16) példák és a telikus predikátumokat tartalmazó (27), (28), (33), (34) mondatok alanyai gyenge interpretációjának a lehetőségei között fennáll. További példákkal illusztrálva, az „implicit” vagy „explicit” térbeli lehorgonyozottság követelménye nem magyarázza a különbséget (36) és (37) mondatai között:

- (36) Egy kéményseprő csúszkált/dolgozott/levelet írt.
 (37) Egy kéményseprő eltörte a lábát/kitisztított néhány kéményt/továbbított néhány üzenetet.

Míg (37) mondatai tökéletesen interpretálhatók mindenféle kiegészítés nélkül úgy, hogy bármely tetszőleges, eddig nem említett, nem ismert, senkivel kontrasztban nem álló kéményseprő igazzá teheti ezeket az állításokat, ahhoz, hogy (36) állításait is így értelmezhessük, nagyon nagy szükség van a hely EXPLICIT rögzítésére. Az „implicit” helykötöttség – ha ugyan tudjuk, hogy mi az – nem elegendő itt, s ez arra utalhat, hogy valójában a jelen idejű példák esetében sem nevezhető implicitnek a hely-kötöttség: attól, hogy esetleg a nem-nyelvi kontextus önmagában is meghatározhatja a helyet (rámutatás), vagy szerepet játszhat benne (deiktikus helyhatározók), még konkrétan, „kifejtettnek”, valóban jelenlévőnek kell lennie a helynek – ha nem így volna, nem lenne érthető a múlt idejű predikátumok nyelvileg „explicittebb” helykötöttség igénye. Mindenesetre a (36), (37) példák közötti különbséget igen nehéz lenne úgy magyarázni, hogy pl. az *eltörte a lábát* predikátum erősebben implikálja a hely meglétét, mint a

csúszkált ige.⁷ Akárhogyan is gondolkodunk tovább, az bizonyos, hogy a telikus és az atelikus predikátumok eltérően viselkednek a vizsgált jelenség szempontjából, tehát nem küszöbölhető ki, hogy különbséget tegyünk közöttük a leírás szintjén, még akkor sem, ha alapvetőbbnek tartható fogalmak segítségével esetleg egységesebb magyarázatot is adhatunk később (l. a 6.2. részt).

4.2. Atelikus predikátumok gyenge interpretációjú alannyal

A 3.1.-ben szereplő példák atelikus predikátumai alapján fogalmazódott meg (18):

(18) Ahhoz, hogy a határozatlan alanyt gyengén értelmezhessek, szükség van a predikátum térbeli lehorgonyzására.

(18) tehát kiegészítendő azzal, hogy csak az atelikus predikátumokra érvényes. A köztötségen Depraetere időbeli korlátozást értett, de mint láttuk, a gyenge interpretációt szisztematikusan a hely rögzítése teszi lehetővé, az idő rögzítése önmagában nem. Vegyünk néhány további példát:

(38) !Egy kislány levelet írt/mélyen aludt/keringőzött.

(39) !Néhány kislány levelet írt/mélyen aludt/keringőzött.

(38) és (39) atelikus, nem kötött predikátumokat tartalmaz, s ezek mellett csak erős értelmezésű (specifikus ill. partitív) lehet a határozatlan alany. A helyzet nem változik, ha időben kötjük a predikátumokat:

(38') !Egy kislány tegnap levelet írt/mélyen aludt/keringőzött.

(39') !Néhány kislány tegnap levelet írt/mélyen aludt/keringőzött.

⁷Ha mindenképpen a kötöttség terminusaiban kívánnánk egységesen magyarázni a gyenge interpretáció megjelenésének a lehetőségét, akkor a telikus predikátumokat inkább IDőben lehetne kötöttnek tekinteni. A jelentésükben inherensen meglévő végpont ugyanis változásra utal, és bármiféle változás csak az idő függvényében ragadható meg. Felmerülhet persze az az ellenvetés, hogy egyrészt a változatlanóság is csak az idő függvényében ragadható meg, másrészt az időben összevetett különböző állapotok is térben értelmezendők. Az ellenvetés első részére azt lehetne válaszolni, hogy az atelikus predikátumok értelmezésében, mivel nincs végpont, nincs változás, egyszerűen nem ÜGY, olyan inherensen korlátozó módon játszik szerepet az idő, mint a telikusakéban. Azaz, egy atelikus predikátum által leírt esemény részei önmagukban nincsenek semmilyen értelemben „kötvé” valamely (egymást követő) időintervallumokhoz. A második felére az ellenvetésnek pedig azt lehetne felelni, hogy MINDENT valamilyen térben értelmezünk, tehát a hely-kötöttség fogalma így teljességgel kiüresedne. Mindezeket túl azonban vegyük észre, hogy az időbeli kötöttség nem volt elegendő az atelikus predikátumok esetében az alany gyenge interpretációjának a megengedéséhez (l. (16d), (38'), (39')), tehát ezzel sem lehet EGYSGESEN magyarázni a telikus és atelikus predikátumok viselkedését. Mindezt összegezve, mondhatjuk esetleg, hogy az alanyok gyenge interpretációját a telikus predikátumok inherens időbeli kötöttségük miatt (ami esetleg implicit térbeli kötöttséget von maga után) engedik meg, az atelikusak viszont ennek hiányában explicit hely-kötöttséget kívánnak meg. Ez azonban egyrészt eléggé ingatag spekuláció, másrészt nem teszi továbbra sem szükségtelenné az atelikus és telikus predikátumok közötti különbségtételt.

Ha azonban helyhatározóval egészítjük ki (38)-at és (39)-et, gond nélkül interpretálhatjuk az alanyokat gyengén:

(38'') Egy kislány levelet írt/mélyen aludt/keringőzött a kertben.

(39'') Néhány kislány levelet írt/mélyen aludt/keringőzött a kertben.

E példák alapján célszerű a kötöttség fogalmát kiterjeszteni a **térbeli kötöttségre** is. Ennek a kötöttség-fogalomnak a bevezetésével (18) a következőképpen pontosítható:

(40) Atelikus predikátumok akkor engednek meg gyenge értelmezésű alanyokat (a magyarban), ha térben kötöttek.

5. Kötelezően specifikus értelmezésű alanyok néhány telikus ige mellett

Az eddig talált általánosítások ugyan nem mondanak ellent annak, hogy (2) alanya specifikus lehessen, azt azonban nem magyarázzák meg, hogy miért **kötelezően** erős (specifikus) itt az alany interpretációja, szemben a szintén telikus predikátumot tartalmazó (4)-gyel:

(2) Egy gyerek már megérkezett.

(4) Egy gyerek kiszaladt az útestre.

Mindkét mondatban telikus és igekötős az ige, mégis, (4)-ben lehet szó egy tetszőleges gyerekről is, nem csak egy korábban már (feltételezhetően) bevezetett csoport egy tagjáról, mint (2)-ben. (Vegyük észre, hogy az intonáció is tükrözi ezt a különbséget: (2)-ben az *egy* hangsúlyos, (4)-ben nem.)⁸ Mivel azonban a telikusság rendszerint megengedi a gyenge interpretációt, a (2)-féle esetekben valószínűleg egy olyan, eddig nem vizsgált faktor kényszeríti ki a specifikus értelmezést, amivel eddig nem számoltunk. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy itt normatív generikus interpretáció sem lehetséges, vagyis nem ugyanolyan jellegű kényszeről van szó, mint az atelikus, térben nem kötött predikátumok esetében. Azaz itt nem a gyenge értelmezés meg nem engedéséről van szó, hanem a specifikus (ami az erős interpretációk közül csak az egyik lehetőség) kikényszerítéséről.

Itt akár be is fejeződhetne ez a szakasz, hiszen nyilvánvaló, hogy a specifikus értelmezés kikényszerítésének problematikája más, mint a gyenge interpretáció megengedése. Más egyrészt azért, mert a gyenge interpretációval szemben az erős értelmezések állnak, s ezek közül a specifikus értelmezés csak az egyik lehetőség (1. a 2. részt). Másrészt valamilyen értelmezés kikényszerítése nyilván specifikusabb szabályt igényel, mint valamely interpretációnak a megengedése, hiszen az utóbbi, szemben az előbbivel, nem zár ki más interpretációs lehetőségeket (Figyeljük csak meg a dolgozat alapkérdésének (5)-beli megfogalmazását.) Abban pedig semmi rendkívüli nincsen, ha valamely általánosabb, megengedő jellegű szabályt egy specifikusabb kényszer felülbírál. Minda-

⁸Emlékezzünk, hogy végig csak NP-fókusz nem tartalmazó mondatokat vizsgálok a cikkben, 1. 4. lábjegyzet.

zonáltal ahhoz, hogy belássuk, hogy itt valóban egy másik szabályról van szó, és nem az eddigi általánosítások helytelenségéről, jó volna további bizonyítékot is találni.

Ennek érdekében érdemes lehet megvizsgálni az ellenkező lehetőséget is: vajon van-e olyan eset, amikor a gyenge interpretációt kényszeríti ki valami?⁹ A válasz igen: az ún. határozottsági korlátozást mutató igék (a továbbiakban DE-igék, az angol Definiteness Effect Verbs elnevezés rövidítéséből) nem pusztán a határozott argumentumokat nem tűrik (az intranszítív DE-igék az alanyuk, a tranzitívak a tárgyük helyén), hanem a kötelezően határozatlan argumentumuk erős interpretációit sem:

- (41) Egy kislány érkezett.
- (42) Néhány felhő keletkezett hirtelen.
- (43) Pár üveg bor is került a vacsorához.

(41)–(43) alanyai semmilyen értelemben sem interpretálhatóak erősen. Annak a kérdésnek a megválaszolásával tehát, hogy mi okozza a határozottsági korlátozást – ami tehát együttjár a kötelezően gyenge interpretációval –, feltehetően útmutatást kaphatunk arra nézve is, hogy mi rejlik a kötelezően erős értelmezések mögött. Ennek a dolgozatnak nem célja a határozottsági korlátozás vizsgálata; mindazonáltal ha legalább valami párhuzamosságot ki tudunk mutatni e jelenség és a specifikussági kényszer között (ami az e tanulmányban megfogalmazott általánosítások szempontjából látszólag ellenpéldákat produkált), az bizonyíték lehet arra, hogy ezek valójában nem ellenpéldák, csak más, erősebb szabályoknak engedelmesskednek.

A határozottsági korlátozás jelenségét a magyarban többen megkísérelték már leírni és megmagyarázni (Szabolcsi 1986, É. Kiss 1995, Kálmán 1995, Maleczki 1995, Alberti 1998). Mindegyik javaslatban szerepel valamilyen formában az az először Szabolcsi 1986 által megfogalmazott felismerés, hogy a magyarban a határozottsági korlátozás bizonyos igékre jellemző tulajdonság. Hogy pontosan mi ez a tulajdonság, és emellett mekkora szerepe van a szintaxisnak és a pragmatikának, abban eltérnek egymástól az álláspontok. Ami azonban kétségtelen, az az, hogy a határozottsági korlátozást mutató igék valamiképpen nem annyira specifikusak, mint a többiek. Hogy ez a „nem annyira specifikus” tulajdonság valamiféle preszuppozícióval kapcsolatos dolog (Kálmán 1995), valamilyen szintaktikai jegy (É. Kiss 1995, Alberti 1998), vagy valamilyen lexikális sajátosság (Szabolcsi 1996, Maleczki 1995), azt itt nem firtatom; az érdeklődő olvasó utánanézhethet az említett tanulmányokban. A lényeg a jelenlegi vizsgálódások szempontjából az, hogy a határozottsági korlátozást mutató igék valamiképpen annyira nem-specifikusak, hogy nem tudják elviselni, hogy specifikus legyen a legközelebbi argumentumuk. Ha pedig ez így van, akkor fennáll az a logikai lehetőség is, hogy legyenek annyira specifikus predikátumok is, amelyek nem tűrik a gyenge interpretációjú argumentumokat. Ezt a feltevést alátámasztani látszik az a tény, hogy az alanyok kötelezően specifikus interpretációját szisztematikusan olyan igék mellett találjuk meg, amelyek *meg* igekötősek (ez perfektivitást fejez ki általában), és az igekötőtlen

⁹Ezért a kérdésfelvetésért köszönet Ábel Péternek.

változatuk határozottsági korlátozást mutat (ami, mint láttuk, együttjár a nem-specifikusság megkövetelésével).

- (44) Egy turista érkezett.
- (45) Egy turista megérkezett.
- (46) Egy turista felérkezett a csúcsra.
- (47) Egy turista elérkezett a tóhoz.

(44) a határozottsági korlátozást mutató *érkezett* igével csak gyenge interpretációjú alanyt enged meg, míg a *meg* igekötős változata mellett (l. (45)) csak erős (még hozzá specifikus) interpretációjú lehet az alany. (46) és (47) ezekkel szemben megengedi mind az erős, mind a gyenge értelmezést. Hasonló megfigyeléseket tehetünk azokkal a tranzitív igékkel kapcsolatban is, amelyek a tárgyukra nézve mutatnak határozottsági korlátozást:

- (48) Hugó írt néhány levelet.
- (49) Hugó megírt néhány levelet.
- (50) Hugó aláírt néhány levelet.

(48) tárgya kötelezően gyenge, (49)-é kötelezően erős, míg (50) tárgyat lehet erősen vagy gyengén is interpretálni. Semmiképpen sem vonhatjuk le azonban azt a következtetést, hogy a *meg* igekötő *önmagában* felelőssé tehető a specifikus értelmezés kikényszerítéséért, hiszen bőségesen találhatunk nem-specifikus interpretációjú alanyokat (és tárgyakat) is megengedő igéket ezzel az igekötővel:

- (51) Néhány turista megrakott egy csónakot élelemmel.
- (52) Egy ügynök megállapodott egy pappal abban, hogy...
- (53) Egy/néhány gyerek megrázott néhány fát.

Ezeknek az igéknek a *meg* nélküli párjuk (ha egyáltalán létezik) nem DE-ige, tehát nincs meg az a nem-specifikus argumentumokat követelő „ellenpólus”, ami indokoltta tehetné a *meg* igekötős változatok részéről a specifikus interpretáció kikényszerítését.

Ezek a megfigyelések arra engednek következtetni, hogy van párhuzam a határozottsági korlátozás és a specifikussági kényszer között: az utóbbi azoknál az igéknél merül fel, amelyek valamiképpen „lexikális párjai” az előbbi tulajdonságot mutatóknak. Vagyis ha van egy határozottsági korlátozást maga után vonó igénk, akkor van annak egy specifikussági kényszeret mutató párja is a lexikonban. Nyilvánvaló, hogy ezek az igék jelöltebbek, mint a többi, tehát magátólértetődő, hogy „kivételek”, azaz a hozzájuk fűződő partikulárisabb szabályok alapján az általánosabb szabályokat felülbírálják. A specifikus interpretációjú alanyok megkövetelése tehát jelöltebb szabály (csak bizonyos igékhez köthető) mint az, hogy a telikusság *önmagában* is megengedi az alany gyenge interpretációját. Nem kell tehát feladnunk a (35)-ben megfogalmazott általánosítást.

6. Összefoglalás és magyarázat

6.1. Az eddigi eredmények összefoglalása

Az 5. fejezetben végzett megfigyelések alapján az (54)-ben megfogalmazott empirikus általánosítás kézenfekvő. A (54) által nem érintett predikátumokra viszont a korábban megfigyelt és alább megismételt szabályszerűségek érvényesek (semleges mondatok topikjában lévő határozatlan alanyokra vonatkozóan):

- (54) A határozottsági korlátozást mutató igék határozatlan argumentuma csak gyengén interpretálható; az ilyen igék valamely nem-direkcionális ige-kötőt tartalmazó változata viszont a kitüntetett argumentum specifikus interpretációját követelheti meg.

Az (54) által nem érintett igékre (35) és (40) érvényes:

- (35) A predikátum telikussága (a kötöttségtől függetlenül) már önmagában lehetővé teszi a gyenge értelmezés megjelenését.
- (40) Atelikus predikátumok akkor engednek meg gyenge értelmezésű alanyokat (a magyarban), ha térben kötöttek.

Ezeket a megfigyeléseket meggyőzően támasztják alá az atelikus igéket tartalmazó nem-topikos mondatok is (l. alább az (55)–(57) példákat). Mivel a magyar szintaxis olyan, hogy van külön helye a topiknak, nyilván az erős értelmezésű határozatlan alanyok normális helye a topikban van,¹⁰ s így a topiktan mondatokban az alany erős interpretációjú nem lehet (feltéve, hogy a mondat semleges,¹¹ és az ige nem DE-ige ellenkező effektust mutató párja). Ezért azt várjuk, hogy azokban az esetekben, amikor az alany az atelikus predikátum térbeli lehorgonyzatlansága miatt csak erős értelmezésű lehet (a (40) általánosítás alapján), nem kerülhet az atelikus ige mögé. Ez így is van: ha van helyhatározó az atelikus predikátumú mondatban, lehet az ige mögött az alany, egyébként pedig nem.

- (55) *Alszik egy kutya.

- (55') Alszik egy kutya a kertedben./Itt alszik egy kutya.

¹⁰Azt is szokás mondani, hogy a topik pozícióhoz mindig specifikus értelmezés kötődik. Amint látuk, ez az általánosítás nem állja meg a helyét (l. pl. az (1)–(4) példasort), megfordítva azonban „majdnem” igaz: a specifikus (pontosabban a (6b) értelmében vett erős) interpretáció a topikhoz köthető normális esetben (azaz akkor, ha nincs más faktor jelen, ami kikényszerítheti az erős értelmezést, mint pl. a fókusz vagy a specifikussági kényszerítő mutató igék).

¹¹Fókuszált összetevő megjelenése azért boríthatja fel a semleges mondatokra vonatkozó szabályokat, mert általánosan elfogadott vélekedés szerint jellemző szemantikai tulajdonsága a fókusznak az, hogy megváltoztathatja az eredeti topik-komment tagolást: a fő állítást a fókuszba kerülő összetevő hordozza, a mondat többi része pedig már ismertnek tételeződik fel.

Az erős interpretációjú alanyt követelő állapot-igék (vagyis azok, amelyeknek nincs meg a Kratzer-féle tér-idő argumentumhelyük) viselkedése is beleillik a képbe, vagyis nem lehet az ige mögött a határozatlan alany (hiszen nem interpretálható gyengén):

(56) *Szeret lótszülésben ülni egy buddhista szerzetes.

(57) *Utál egy béka minden gólyát.

6.2. Kísérlet egy egységes kép kialakítására

Ladusaw 1994 Brentano hipotézisére hivatkozva a határozottsági korlátozást abból kiindulva magyarázza, hogy alapvetően két fő állítástípus létezik: a kategorikus és a thetikus. Az előbbi állítástípus világosan tagolható logikai alanyra és állítmányra, az utóbbi ezzel szemben egy analízatlan leírásnak tekinthető. Az utóbbiak közé tartoznak az angol *there is.../there are...* szerkezetek és a személytelen *it* expletívumot tartalmazó mondatok. Ennek mintájára a magyarban thetikusnak tarthatjuk az igével (vagy szorosan az igéhez tartozó, azaz V' alatti komplementummal) kezdődő mondatokat („verbális” mondatok Kálmán 1985 terminológiájával), míg a topikos mondatok egyértelműen kategorikus állítások. Pl. (58) kategorikus állítás, míg (59) thetikus:

(58) Maci Laci ellopott egy elemőzsiás kosarat a parkban.

(59) Vannak medvék a parkban.

Eszerint a jelen dolgozatban kitüntetetten vizsgált mondatok (pl. az első négy fejezet összes példája) mind kategorikus állításokat fejeznek ki, hiszen az interpretációs lehetőségek vizsgálata kifejezetten topikban lévő alanyokra (és semleges mondatokra) van korlátozva (l. a problémát bemutató (1)–(4) példasort). Az ilyen állítások, mivel határozottan tagolhatók arra a részre, amiről szól az állítás, szemben azzal a résszel, amit állítunk, nem lehetnek teljesen meghatározatlanok, rögzíthetetlenek; s mivel szólnak valamiről vagy valakiről, és nem pusztán helyzetleírások, vagy a predikátumnak, vagy az alanynak kell viselnie valamilyen, a kategorikus mondatokra jellemző „fixáló” jegyet (természetesen mindkettő is viselhet ilyet). Kérdés tehát, hogy mi számíthat ilyen, a kategorikus mondatokban kötelezően „előírt” fixáló jegynek.

A predikátum fixáló jegyei a telikusság és a kötöttség. Ez utóbbi – feltehetően nyelvenként változóan – lehet térbeli vagy időbeli kötöttség, s különféle módokon jelezhető ki (aspektus, határozók). Az intuíciónak számára könnyen érthető, hogy miért épp ezek a releváns tulajdonságok: a telikusság végpontra irányítással rögzíti a predikátumot, míg a kötöttség térben vagy időben horgonyozza le az eseményt. (58) predikátuma telikus is és kötött is, de ezek nem szükségszerűen együttjáró jellemzői a kategorikus állítások predikátumainak. A 3.2., 4.1., 4.2. szakaszok bemutatták, hogy a telikusság sem vonja maga után szükségszerűen a kötöttséget ((33), (34) példák), s a kötöttség sem a telikusságot (l. (32), (38'), (39'), (38''), (39'')).

A főnévi csoport fixáló jegye az erő, mégpedig bármelyik (l. (6a), (6b)) értelemben. Eszerint a kategorikus állítások szempontjából megfelelően rögzített alany vagy

határozott, vagy erős interpretációjú határozatlan főnévi csoport. (58) alanya határozott, így mindkét értelemben véve erős.

Ezen megfontolások után egyetlen, fixáló kritériumnak nevezhető elv segítségével megmagyarázható a vizsgált problémakör nagy része:

- (60) Fixáló kritérium: a kategorikus állítások tartalmaznak legalább egy fixáló jegyet. (Azaz a két fő alkotórész (logikai alany, predikátum) közül legalább az egyiknek fixnek, rögzítettnek kell lennie a fenti értelemben.)

Ha (60)-at elfogadjuk, érthetővé válik, hogy az atelikus, térben nem kötött predikátumok határozatlan alanyai miért lesznek szükségszerűen erős interpretációjúak: mivel a predikátum nem visel semmilyen fixáló jegyet, az alanynak kell viselnie. A telikus és/vagy térben kötött predikátumok alanyai (60) alapján lehetnek gyengék is, erősek is. (Az alany kötelező erősségét azonban olykor egyéb faktorok (l. 5. fejezet) előírhatják.)

Példával is illusztrálva a fentieket, fosszuk most meg (58)-at a fixáló jegyeitől különféleképpen:

- (58a) Maci Laci ellopott egy elemőzsiás kosarat.
 (58b) Maci Laci falatozik.
 (58c) Egy medve ellopott egy elemőzsiás kosarat.
 (58d) !Egy medve falatozik.
 (58e) Egy medve falatozik a parkban.

Ha elhagyjuk a helyhatározót (l. (58a)), a kategorikus állítás jó marad, hiszen a predikátum telikus, az alany pedig határozott. Ha a telikus predikátumot atelikusra cseréljük (l. (58b)), még mindig van egy fixáló jegyünk, hiszen az alany határozott, tehát a kategorikus mondat rendben van. Ha a predikátum telikus marad, az alanyt pedig határozatlan NP-re cseréljük (l. (58c)), az állítás lehet kategorikus akkor is, ha gyenge a főnévi csoport interpretációja, vagyis szólhat a kategorikus állításunk egy teljesen meghatározatlan medvéről. Ezzel szemben (58d) alanyát nem interpretálhatjuk gyengén, s ez magyarázható azzal, hogy nincs fixáló jegye a predikátumnak; mihelyst kap egy ilyet a mondat (l. (58e)), az alanyt ismét lehet gyengén interpretálni.

A kötelezően gyenge alanyú DE-igékkel alkotott mondatok nem kategorikus, hanem thetikusan állítások. Ezeknek, mivel egységes leírások, azaz nincs jól körvonalazható logikai alanyuk, sem határozott, sem erősen interpretált határozatlan alanya nem lehet. Ez kifejeződik a szintaxisukban is: az alany nem topik pozícióban van, még ha megelőzi az igét, akkor sem (l. Szabolcsi 1986).

Végül megjegyzendő, hogy a magyarban a fixáló kritérium ugyan szükséges velejárója a kategorikus állításoknak, de nem elégséges feltétel: mint a thetikusan (61) mutatja, a fixáló jegyek megléte ellenére is lehet egy mondat thetikusan:

- (61) Elmerült a tóban Maci Laci.

A magyar nyelvnek az a sajátossága, hogy a logikai alany – állítmány szerkezet közvetlenül tükröződik a szintaxisban, eleve lehetetlenné teheti, hogy egy állítás kategori-

kus legyen (ha nincs semmi a topikban vagy a fókuszban vagy a közöttük lévő pozíciókban – azaz a V' előtt). Valójában tehát a topikos mondatokra való korlátozása ezeknek a vizsgálódásoknak nem önkényes elhatározás volt, hanem egyszerűen a probléma fel sem vethető a topikalan semleges mondatokban: ezek ugyanis mindig thetikusak.

HIVATKOZÁSOK

- Alberti, Gábor 1998: Legitimacy: the common source of different definiteness effects, *Acta Linguistica Hungarica*, megjelenés előtt.
- Barwise, Jon–Robin Cooper 1981: Generalized quantifiers and natural language, *Linguistics and Philosophy* 4(2), 159–219.
- Bosveld-de Smet, Leonie 1993: Indefinite subjects in French and stage-level versus individual-level predicates, in A. de Boer–J. de Jong–R. Landeweerd szerk.: *Language and Cognition* 3, University of Groningen, 29–38.
- Carlson, Gregory 1977: *Reference to kinds in English*, PhD-disszertáció, University of Massachusetts, Amherst.
- Depraetere, Ilse 1995: On the necessity of distinguishing between (un)boundedness and (a)telicity, *Linguistics and Philosophy* 18(1), 1–19.
- Dowty, David R. 1985: *Word meaning and Montague Grammar*, Dordrecht, D. Reidel Publishing Company.
- Enç, Mürvet 1991: The semantics of specificity, *Linguistic Inquiry* 22, 1–25.
- É. Kiss, Katalin 1995: Definiteness effect revisited, in Kenesei István szerk.: *Levels and structures (Approaches to Hungarian, Vol. 5)*, Szeged, JATE, 63–88.
- Groenendijk, Jeroen–Stokhof, Martin 1980: A pragmatic analysis of specificity, in Frank Heny szerk.: *Ambiguities in intensional contexts*, Dordrecht, D. Reidel Publishing Company, 153–190.
- Hoop, Helen de 1992: *Case configuration and noun phrase interpretation*, PhD-disszertáció, University of Groningen.
- Hoop, Helen de 1995: On the characterization of the weak-strong distinction, in Emon Bach–Eloise Jelinek–Angelika Kratzer–Barbara H. Partee szerk.: *Quantification in natural languages*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 421–450.
- Kálmán, László 1985: Word order in neutral sentences, in István Kenesei szerk.: *Data and descriptions (Approaches to Hungarian, Vol. 1)*, JATE, Szeged, 13–23.
- Kálmán, László 1995: Definiteness effect verbs in Hungarian, in István Kenesei szerk.: *Levels and structures (Approaches to Hungarian, Vol. 5)*, Szeged, JATE, 221–242.

- Keenan, Edward L. 1987: A semantic definition of 'indefinite NP', in Erik J. Reuland–Alice G. B. ter Meulen szerk.: *The representation of (in)definiteness*, Cambridge, MIT Press.
- Kleiber, Georges 1981: Relatives spécifiantes et relatives non-spécifiantes, *Le Français moderne* 49, 216–233.
- Kratzer, Angelika 1995: Stage-level and Individual-level predicates, in Gregory N. Carlson–Francis Jeffrey Pelletier szerk.: *The generic book*, Chicago, The University of Chicago Press, 125–175.
- Ladusaw, William A. 1994: Thetic and categorical, stage and individual, weak and strong, in Mandy Harvey–Lynn Santelmann szerk.: *Proceedings from Semantics and Linguistic Theory* 4, Cornell University, Ithaca, 220–229.
- Maleczki, Márta 1995: Definiteness effect in Hungarian: a semantic approach, in István Kenesei szerk.: *Levels and structures (Approaches to Hungarian, Vol. 5)*, Szeged, JATE, 221–242.
- Maleczki, Márta 1996, Weak subjects in fixed space, *Acta Linguistica Hungarica*, megjelenés előtt.
- Milsark, Gary 1977: Towards an explanation of certain peculiarities in the existential construction in English, *Linguistic Analysis* 3, 1–30.
- Szabolcsi, Anna, 1986: From the definiteness effect to lexical integrity, in Werner Abraham–Sjaak de Meij szerk.: *Topic, Focus and Configurationality*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 321–348.